

İnsan ve İnsan Onuru - Toplumsal Yaşam için Etik ve Ahlak

Prof. Dr. Richard Heinzmann

Benden; kısa süre içinde, insan anlayışı ile insan onuru arasındaki bağlantıyı sorgulamam ve buradan çıkan sonuçların farklı toplumsal birlikte yaşam biçimlerini nasıl koşullandığı üzerine düşüncelerimi geliştirmem istendi.

Bu düşüncelerimde, insan anlayışının aşağıdaki soruların merkezinde bulunduğu ve kendi içlerinde bir tutarlılık taşıdığı görülecektir.

I. İnsan – Bir suret mi yoksa kişi mi?

Sorgulamaya insan anlayışının ne olduğu sorusu ile başlamak gerekiyor.

İnsan olarak tanımladığımız bir canlının bulunduğu gerçeği, insanın gerçekten ne olduğu sorusuna fazla bir açıklık getirmemektedir. İnsanın sadece varolması, onun niteliği üzerine bir bilgi vermemektedir. İnsan bütün dünyayı ele aldığımızda bir dünya gerçekliği olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın özel bir varlık olduğu görüşü, insanlık tarihi içinde onun diğer canlılardan farklılaşması ve sınırlarının belirlenmesi ile ortaya çıkmıştır. İnsanın özel ve yüksek bir konumda olduğu kanısı doğal değildir. İnsan

sözcüğü geniş ve dar anlamlarda kavranabilir. Belirli hayvanların insan grubu içinde sayıldığı eski kültürler olduğu gibi, bu kavramı kendi soyu ile sınırlayan kültürler de vardır. Klasik Hint felsefesinde olduğu gibi, antropolojik bilgilere sahip olmayan yüksek kültürlerde de bu bulanıklık görülmektedir.

Bu gibi eğilimlere bugün de Avrupa kültür alanında rastlanmaktadır. Tür (Speziesismus) (P. Singer, Praktische Ethik, Stuttgart 1984), argümanı insanın diğer canlılardan farklı ve yüksek konumda olduğunu kabul etmemekte, onu da diğer canlılar arasında bir tür olarak görmektedir. Bu görüşe göre insan sadece bir varlık olarak kabul edilmekte ve buna göre sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.

Kuşkusuz insanı şu veya bu yöntemle yorumlama zorunluluğu yoktur. İnsan olmak çeşitli yorumlara genel olarak açıktır. Ancak bu durum sorgulamayı dışlayan bir keyfilik içermez. Önemli bir farklılık karakteristiği, insanın bu yorum farklılığını kendi düşüncesinin konusu yapabilecek durumda olmasıdır, yani insanın kendi kendisi üzerinde düşünebilmesidir. Kendi dışında kendini irdeleyebilme yeteneği insanı karşımıza çıkan bütün diğer varlıklardan tartışmasız olarak ayırmaktadır. Bu farklı özgünlüğün nasıl değerlendirileceği başka bir sorudur.

Düşünsel deneyimlerin dışında ruhsal algılama da bizlere yeni bir ufuk açıyor ve dolayısı ile insani varlığı yorumlamak üzere yeni olanaklar sunuyor. Ancak insan varlığına ilişkin zorunlu bir açıklık bu yolla sağlanamaz. Akıl yürütme ile sağlanan bilginin yanında dini deneyimlerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Batı düşüncesinin gelişim süreci içinde iki temel antropolojik tasarım oluşmuştur: Klasik Yunan felsefesinin konsepsiyonu ve Musevi-Hristiyan va-

hiy dinleri. Bunlar, bugüne kadar insanın kendisi üzerinde düşünme etkinliğinin çerçeve koşullarını oluşturmuştur. Bunların nedenselliği ve tutarlılığı kendilerinden kaynaklanmamakta, köklerine dayanmaktadır. Bu bağlamda Musevi-Hıristiyan geleneğinden söz edilecek olursa, kanımca İslam'ın da anılması gerekecektir. Ancak İslam teolojisi konusunda uzmanlık iddiam olmadığı için, bu konuyu Müslüman meslektaşlarıma bırakmak isterim.

Bu noktada başlangıca Tanrı sorununu koymamız gerekiyor, çünkü sonuçta bu soruya verilecek yanıt insanın ne olduğu konusunda belirleyici olacaktır. Tanrı var mı ve böyle aşkın (ve tabii analog) bir gerçeklik nasıl düşünülebilir sorusuna akılcı ve gerekçeli bir yanıt verilemez. Dini deneyimler burada yapıcı bir önem kazanıyor. Metafizik spekülasyonların yanında tarihsel deneyimler de artan bir etki kazanıyor. Tek tek insanlar bu soru karşısında ne tavır alırlarsa alsınlar, sonuçta bu onların kendi içlerindeki bir sorunsal olarak kalır. Bu nedenle insan, Tanrıya karşı konumlanmasıyla kendi kendini anlayan bir varlıktır. Ancak şunu da söylemek gerekir ki, insan kendi özüyle ilgili her konuda yeterli yanıt bulamaz.

Tek tek insanların salt kendi iç dünyalarındaki insan olma yorumlarını animal rationale özgünlüğünün sureti olarak anlamak gerekmektedir. Kant salt felsefi yöntemle kişi olma argümanını dayatmaktadır, ancak o da kesin bir gerekçe ortaya koyamamaktadır. Buna karşılık Musevi-Hıristiyan inanç düşüncesindeki görüşe göre insan bir kişidir, yani Tanrıda gerekçesini bulan bir tekildir.

1. Suret olarak insan

Klasik Yunan felsefesi ilkesel olarak dar anlamda kesin olanı sorgulamaktadır: Değişmeyi ve kalıcı olanı. Genele daima öncelik verilmektedir.

Gelip geçen bütün tekiler ikincil konumda görülmektedir. Duyularla algılanabilen somut gerçeklik, sadece düşüncede var olan genelin gerçekleşmesi olup, sonsuz bir döngünün geçiş aşamasından ibarettir. Büyük bir düzen olan ve evren olarak algılanan dünya bir bütün olarak sonsuzluktur. Belki de söz konusu olan tekilin fazla önemli olmadığı bütün somutları kavrayan bir döngüdür.

Ancak burada tekrar merkezi sorun ortaya çıkmaktadır: Tanrı. Bu soruya bir yanıt vermeden önce bu sözcüğün Yunan ve Musevi-Hristiyan düşüncesinde tümüyle ayrı bir anlam taşıdığının bilinmesi gerekir. Bu durum insan olmanın yorumunda temel bir önem taşımaktadır.

Eflatun'a göre iyi olan veya ilk hareket eden Tanrıdır ve Aristo'ya göre ise Tanrısallıktır. Bu değişimden alınmıştır ve aşkındır. Ancak bu aşkınlık Tanrının evrende içkin olduğu ve dünyanın en derinlerinde bulunduğu düşüncesine dayanmaktadır. Tanrısallık dünyadaki dönüşümü gerçekleştiren nesnel bir ilkedir.

İçinde hiçbir tarihin olmadığı ve olamayacağı bu dünya ve Tanrı temelinde antropolojinin biçimleri kendilerini oluşturmaktadır. İnsanların içinde "ide" ve tekiliğin ontolojik ikiliği yansımaktadır. Ruh zihnin (kosmos noetos, mundus intelligibilis) dünyasına, beden ise maddeye, deneyimlerimizin geçici dünyasına (kosmos aisthetos, mundus sensibilis) aittir.

Bu antropolojik ikilikten (düalizmden) gerçekte insanın ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Yunan felsefesinin ufkunda yanıt açıktır: Bu dünyadaki insani varoluş, her tekilde olduğu gibi genelin ve değişmez ruhun geçiş aşamasıdır. Temelde insan bir ruhtur ve yeni bir ruh olmalıdır. Tekil ruhlar aşılacak üzere var olan bir durumda bulunmaktadır. Buna göre söz konusu olan Hristiyanlık ve İslam'da olduğu gibi tekil insanlar ve onların ta-

rihi değil, tam tersine tekilin aşılmasıdır. Ruhun ölümsüzlüğüne yönelik kanıtlar tekil ruhlarla ilişkin olmayıp, kalıcı köken ilkesine, arche tes kineseos'e aittir.

2. Kişi olarak insan

Bu düşüncelerin konusu açısından bakıldığında Yunan felsefesi ve Musevi-Hristiyan inanç gelenekleri sadece bir veya birkaç açıdan değil, temelden farklılık göstermektedir.

Yunan anlayışındaki tanrısallık varoluşun sonuna ilişkin olarak düşünülür. Bu, dünyasal dönüşümü ayakta tutan nispi-mutlak bir ilkedir. Musevi-Hristiyan inanç geleneği bunun tersini düşünmektedir. Tanrı dünyadan bakılarak anlaşılmaz, tam tersi olur. Tanrı mutlak aşkın bir gerçeklik ve aynı zamanda tanrısız olmayan bütün gerçekliğin nedeni ve koşuludur. Tanrı dünyanın ve tarihin efendisi olup periyodik değildir ve kıyamete yöneliktir. Bununla bir dizi soruya yanıt verilmiş olur. Ayrım çizgisi ruh ve madde arasında değil, Tanrı ve onun yarattığı gerçeklik arasındadır. Buna göre yaratılış köken ve hedef açısından nispilek ve geri bağlantı içerir. Yaratılmış olma Tanrı tarafından yaratılmış olmadır ve bu nedenle daima bir olumluluk taşır.

Bu temel görüş antropolojide doğrudan ifadesini bulur. Eski Ahit veya Yeni Ahit'in hiçbir yerinde vahiy açık ve kesin olarak ne felsefi ne de teolojik amaçla antropolojik zenginlik taşımaz. Aynı şekilde insana ilişkin kavrayış açık ve nettir. Vahiy insan kavramı üzerinde Tanrı olmadan bir anlam taşımama önkoşulunu koyar. İnsan kavrayışına giden bu yol buna göre gerçeğin felsefi yorumundan geçmez. Hristiyan antropolojisi insanı daha ziyade Tanrının bir yansıması olarak görür. Tanrının insanla bu tarihi diyalog yapısı içinde ön koşullar içerir. Bu ön koşullar bu tarihin gerçekleşme ko-

şulunu içerir. Hristiyanlığın ilk yüzyıllarında bu görüş bilince daha güçlü bir şekilde yansımıştır. Vahiyin ortaya çıkarılan içeriği insanın öz deneyimiyle birleşip, nihayetinde - İncil sonrasında - karşılığı olan kişi'ye ulaşmıştır.

Hristiyan anlayışında kişi olmak bir felsefi spekülasyon olmayıp, daha ziyade vahiyde temellendirildiği gibi Tanrının bildirimidir. Felsefi yöntemlerle ve düşünce modelleri ile kişinin tekil özelliklerine ilişkin kavramların yaratılmış olması da bir gerçekliktir.

Hristiyanlıkta insan anlayışını yansıtmak ve bunu felsefi bir kavram haline getirme çabaları Thomas von Aquin'de (1224-1274) belirli bir sonuca ulaşmıştır (Bakınız: R. Heinzmann, Thomas von Aquin. Onun düşüncesi-ne bir giriş, Stuttgart 1994, v.a. 44-53). Kişiliğin ve özneliğin ontolojik kategorisi yazının içinde içkin bulunan insan anlayışının gerekçesini oluşturmaktadır. Tekil basitçe var olmaz, o kişilik olarak Tanrı tarafından istenmiştir ve kendi varlığının anlamını kendi içinde taşır. O, öncelikle bir üst toplulukta işlev üstlenmiş biri değildir, kendisi için vardır ve bu anlayışa göre de amaç olmaktan uzaktır. Tanrının bu yaratış yorumunda ölümden sonra da tekilin ve kişilik bütünlüğünün devam olanağı vardır. İnsan böyle bir bütünlüğe yetkindir çünkü o basit bir biçimde var olmaz, tam tersine kendi kendini yansıtır ve kendi kendisi için var olur.

Bu kavrayış çerçevesinde insanın kendini özgür olarak gerçekleştirmesi nedenini bulur. Bu çıkış noktasından bakılınca insan kendi inisiyatifi ve sorumluluğu ile hareket eder.

Bu nedenle kişilik ve öznelik ontolojik açıdan bakıldığında bütünsel gerçekliğin içinde en yüksek konuma sahip olur. İnsan olmak tekil bir var olma modudur, singulare tantum'dur. Kusursuz bir kişi başkaları tarafından

açıklanamaz ve bu nedenle bir kategori kavramı olamaz. Dilsel açıdan bu özel isim veya kişi zamiri olarak ifade edilir. Kişi başkalarına bağımlı olmazsa tam bir yalnızlık içine düşer. Bu nedenle iletişim modu olarak diyalog bu insan anlayışına aittir. İnsan kişi olarak temelde diğer insanlarla birlikte yaşayan bir insandır.

Öznelliğin ontolojik kategorisi, kişinin kendi kendine dönük olması ahlak alanında özgürlük öğretisinde karşılığını bulur.

Sonu olan bir özne olarak insan mutlak ve kendisi tarafından kavranamayan bir birim ile ölçülemez. Onun sonlu aklı ve sonlu iradesi birbiri ile ilişkilidir ve ahlak bu ilişkinin kalitesine bağlıdır. İnsanın iradesi kaçınılmaz bir yanlıgıyı da içermelidir. Bu nedenle insan inanç konusunda ve özellikle de Tanrı ile ilişkilerinde zorlanmamalıdır. Tanrı insanları çözülmez bir biçimde kendi vicdanına bağlamıştır. İnsan Tanrıya karşı ahlaki bir özne olarak kendini yapılandırır ve bu ilişkide insanın onuru oluşur.

Hristiyanlığın bu insan kavrayışı kişi olarak görülürse, insan haklarının başlangıçtan itibaren Hristiyan kilisesinin merkezi bir talebi olduğu izlenimi elde edilir. Bu tutarlı gibi gözükse de durum böyle değildir. Hristiyan kiliseleri, aydınlanma çağının politik-etik motiflerinden kaynaklanan insan haklarına hep soğuk bakmıştır. Özellikle Katolik kilisesi 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında insan haklarına karşı kararlı bir mücadele yürütmüştür. Teolojik-bilimsel alanda buna paralel bir yansıma süreci gelişmiş ve II. Vatikan Konsülünde (1962-1965) insan haklarının, özellikle inanç özgürlüğünün Hristiyan insan anlayışından ve Hristiyanlığın özünden kaynaklandığı görüşü kabul görmeye başlamıştır (Bakınız: R. Heinzmann, Çok dinli birlikte yaşamın geleceği üzerine – Eğilimler ve şanslar, Konrad-Adenauer-Vakfı), Türkiye’de ve Avrupa’da çok dinli yaşam – dün ve bugün. Konferans raporu, Ankara 2006, 203-218).

II. İnsan olmak - İnsan onuru - İnsan hakları

İnsan anlayışı kişi veya ahlaki özne olarak mı ortaya çıkıyor? İnsan onuru vahiy dinlerinin kişisel Tanrı motivine ayrılmaz biçimde bağlı mıdır? Veya insan onuruna seküler aklın felsefi refleksiyonu ile ulaşılabilir mi? Bu sorularla geniş açılımlı bir soruna parmak basılmaktadır, çünkü insan onuru da insan hakları gibi sorunda içkindir. Eğer insan haklarının özü söz konusu ise, bu ne bahsedilmeli ne de reddedilmelidir: İnsan hakları insanla birlikte verili olmalıdır.

İnsan haklarının evrensel geçerliliği ve genel bağlayıcılığı için din kısmi bir öneme sahiptir. Bunu pozitif devlet hukuku da sağlayamaz. Yine aynı şekilde hangi motiflerden oluşursa oluşsun herhangi insani bir konsensüs de bunu sağlayamaz.

İnsan onuru ve insan hakları insan olmaya hiçbir kısıtlama olmaksızın bağlı olursa evrensel geçerlilik güvenceye alınmış olur. Bu da sadece seküler felsefi yansımayla sağlanabilir.

Aydınlanma çağında felsefe ile teolojinin metodik ve maddi ayrımından sonra Immanuel Kant (1724-1804) insan haklarını salt felsefi açıdan gerekçelendirmiş ve insan haklarının genel geçerliliğini bu yolla insan olmaya bağlamıştır (Bakınız: I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785).

Kant'ın düşüncesine göre insan kendi rasyonel özgürlüğünün yasasına ayrılmaz biçimde bağlıdır. İnsan kendi aklı tarafından yapılandırılan, otonom bir özne olarak anlaşılmalıdır. Bu otonomi hiçbir biçimde keyfilik ve kuralsızlık anlamına gelmemektedir. Buradan daha ziyade insanın dünya-daki özel konumu ortaya çıkmaktadır; bunun içinde insanın otonomisi oluşmaktadır. Kant bu otonom ahlakın önde gelen temsilcilerindendir:

„Buna göre ahlaki yasa saf pratik aklın otonomisinden başka, yani özgürlükten başka bir şey ifade etmez (Pratik aklın eleştirisi, §8, Lehrsatz IV, Akad. A., 33). Kategorik Imperativlerde insanın böyle bir otonomi anlayışını dile getirir: „İstediğin gibi ve genel bir yasa oluşturacak biçimde hareket et“ (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Akad. A., 421; ikinci formülasyon: „Akıllı doğa kendine yönelik amaç olarak var olur ...İnsanlığı hem kendi kişiliğinde hem de bir başkasının kişiliğinden aynı amaç kabul ederek hareket et“ (a.a.O., 429).

Kant, insanın daima kendine yönelik bir amaç olarak anlaşılması gerektiği yönündeki tezleri bağlamında onur kavramını geliştirir. Kant bu niteliği her türlü ödülün üstünde bir gerçeklik olarak kabul eder (a.a.O., BA 77) ve buna eşdeğer bir şeyin bulunmadığını belirtir. Burada kendi içinde mutlak bir değere sahip bir varlığın davranışı söz konusudur. Kant'ın anlayışına göre insan ve akıllı bir varlık "Kendine yönelik bir amaç olarak, başkalarının iradesinin aracı olmadan hareket eden bir varlık olarak görülmelidir (a.a.O., B 64f). Bu bakış açısında insan bir kişi olur.

İnsan akıllı bir varlık olduğundan özgür olarak ahlaki davranmalı ve bu onun onurunu oluşturmaktadır.

Otonom ahlaki bir özne olarak insan ve dolayısıyla bütün insanlar sağlam bir onura sahiptir ve bu insan haklarını kendi içinde taşır. Bu nedenle insanın kendi parçalanmadan insan hakları da parçalanamaz.

Kant'ın ayrıntılı ve kapsamlı analizlerine rağmen sonuçta insanın otonom aklının insan haklarını güvenceye alıp alamayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Seküler akıl kişi olma fenomenini büyüteç altına alabilir ve buna sistematik bir açıklama getirebilir ancak sonunda bir sınıra ulaşır ve aşkınlıkla karşılaşır. Bu nedenle felsefi bakış açık kalır.

Bu düşünce ufkunda dinler de devreye girmeli ve kendi açılarından insan haklarının gerekçelenmesi ve gerçekleşmesi konusunda kendi katkılarını koymalıdır.

Yukarıda açıklandığı gibi insan hakları kişi olmanın onuru içinde oluşur. Bu da özgürlük içinde, insanın iradesi içinde mevcuttur. Bununla bütün insanların eşitliği istisnasız iddia edilir. İnsan aslında diğer insanlarla birlikte yaşayan bir varlık olduğundan, sadece animal rationale olmadığından ve aynı zamanda animal sociale olduğundan ayrıca ben ve sen bağlantısı içinde var olduğundan dayanışma bir diğer temel karakteristik ve zorunlu insani bir gerekliliktir.

Birleşmiş Milletlerin genel insan hakları beyannameşi bu anlamda formüle edilir (1948): „Bütün insanlar doğuştan aynı onur ve haklarla doğarlar. İnsanlar akıl ve vicdana sahiptir ve birbirlerine karşı kardeşlik duyguları ile hareket ederler.“

Çok kültürlü ve çok dinli birlikte yaşamın bakış açısında özellikle din özgürlüğü büyük önem taşır; bu özgürlük en azından teorik olarak her türlü sorgulamanın dışındadır.

Farklı dinler içindeki farklı yorumlara bakılınca vicdan özgürlüğünün zorunluluğu ortaya çıkar. Bunun arkasında itaat yükümlülüğü yatar.

Çok dar anlamda bakıldığında insanları kendi kanaatlerini tersine hareket etmeye zorlayacak hiçbir gerekçe yoktur. Hristiyan anlayışında Tanrı da buna dahildir. Tanrı böyle bir şey talep edecek olursa, insana ilişkin kendi yorumunu ortadan kaldırır. Eğer insan iradesinde özgür - kuşkusuz Tanrıya karşı da - bir varlık olarak anlaşılacaksa, başka bir deyişle edimlerinden sorumlu tutulacaksa, kendi iradesinin dışında davranmaya zorlanamaz. Ancak heteromi istisnasız itaat ister. Bu yolla insanın özgürlüğü tam

olarak kaldırılmasa da sınırlandırılır. Teolojik olarak ifade edilecek olursa, bir davranışın ahlaki olması için Tanrının iradesine başvurmak yeterli değildir. Ancak burada neden itaatkar davranmanın gerektiği sorusu sorulmalı ve yanıtlanmalıdır. Akıllı ve iradesi olan bir varlıktan basitçe verilen emre itaat etmesi beklenemez, çünkü o zaman itaat yükümlülüğü özgürlüğü ortadan kaldırır. Bu nedenle sadece otorite yeterli değildir, Tanrının otoritesi bile söz konusu olsa insan daima ahlaki davranıp davranmadığını kendi içsel süreçleriyle belirlemelidir. Çünkü Thomas Aquin'e göre ahlaki davranış akla uygun davranıştır – secundum rationem agere (Summa Theologiae I/II, quaestio 94, art. 1).

Bu sorunlu alanda bir takım gerilimler ortaya çıkar ve bunlar dinler arası birlikte yaşama olumsuz etkide bulunur. Bunlar daha başka açıklama gerektirir.

III. Toplumsal birlikte yaşam için çıkarılan sonuçlar

Öngörülen insan anlayışının toplumsal birlikte yaşamın her alanında önemli sonuçları olduğu açıktır. En azından şu söylenebilir ki, insan anlayışına göre tamamıyla değişik nitelikler söz konusudur.

Klasik Yunan Felsefesine geri dönüş tarihsel ilgiden kaynaklanmaz. Orada geliştirilen antropoloji örneksel olup, bugün de insan anlayışı konusunda geniş bir kabul görmektedir.

Buna göre insan akılcılık ile donatılmış bir varlıktır, animal rationale (zoon logon echon). İnsan, türün sadece bir örneği, suretidir. İnsan tür açısından tanımlanır, kendisi içinde ve kendisi için insanın bir anlamı yoktur. Tek bir insanın değeri ve var olma hakkı, içinde rastlantısal olarak yaşadığı toplumsal birlikte yaşama katkısının bir işlevidir.

Bir üst kurum olarak toplum düşünöldüğünde tekil insan her zaman için değıştirilebilir ve temelde özellikle içinde bulunduğu topluma bir katkıda bulunamıyorsa vazgeçilebilir bir surettir. Onun değeri insanların algıladığı işlevine ve kendisinin toplumu algıladığına göre ölçölür. Tekil insan bu işlevi ile ilkesel olarak kendi var olma hakkını kaybeder.

İnsan hakkındaki bu anlayış için Eflatun'un Politeia'sında bir pasaj özellikle dikkat çekicidir. Eflatun orda şunları yazar: „İçinde bulunduğu çevrede yaşayamayan biri kendisine bakılacağına inanmamalıdır (Asklepios, Anm. d. Verf.) çünkü onun ne kendisine ne de devlete bir yararı vardır...., yaşaması için ona kendisi ne de başkaları yardım edebilir“ (Plato, Politeia, Buch III 407c).

Eğer insan haklarından söz edilebilecekse, bu bakış açısından insan hakları kısıtlanmakta ve türlerin korunmasının bir biçimine ve bu korumaya ilişkin uygun gerekli önlemlere dönüştürölmektedir. Bu insan anlayışı üzerine inşa edilen toplumun değeri ve normları, devlet de dahil olmak üzere, bu anlayışla ilişkili ön verilere yönelmektedir.

Bunun karşısında kişiyi örnek alan ve özellikle insan haklarına vurgu yapan bir toplum ve devlet biçimi bulunmaktadır. Etik açıdan ve salt formel olarak bakıldığında, insanın daima tekil bir onura uygun muameleye tabi tutulması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsana ve onun çeşitli toplumsal biçimlerine ilişkin bütün normların bu ilkedен çıkarılması gerekmektedir. Bu normlar öyle yapılandırılmalıdır ki, kişi olabilme niteliği korusun yani insan haklarına saygı gösterilsin ve bu haklar gerçekleştirilsin.

Özgürlüğü temel alan bu insan anlayışı devlet ve dinin aynı şeyler olamayacağını açıkça göstermektedir.

Her insan, insan haklarını talep edebileceğinden, yükümlülüğe de sahiptir ve her türlü insani davranışın geçerli olabilmesi için gerekli edimlerde bulunma sorumluluğunu üstlenmelidir.

Toplumsal birlikte yaşamın temel sorunu sonuçta görevli veya suret veya kişi olarak farklı insan kavrayışı temelinde ortaya çıkmaktadır.

İnsanın kişi olarak kavrama nitelikleri nasıl olursa olsun, İslam ve Hristiyanlığın köken olarak aynı kanıda olmaları insanlığın geleceği için umutlu olmamızı sağlamaktadır.